

Přistoupit k dějinám divadelní kultury jinak?

Approach the History of Theatre Culture Differently?

OTTO DREXLER

Ústav českých dějin, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha

ABSTRAKT: Cílem studie je reflektovat současnou pozici české divadelní historiografie v kontextu kulturního obratu v humanitních vědách a klást si následující otázky: Čím pohyb v zahraniční divadelní historiografii může inspirovat při koncipování nových historiografických výkladů? Jaké metody využívat při zkoumání historických jevů? Do kterých tematických a teritoriálních rámců вплétat historická pojednání? Jak reflektovat dynamiku historické paměti, kulturu vzpomínání či cíleného zapomínání? A pomohla by změna slovníku? Studie naznačuje inherentní střetávání mezi periferním postavením teatrologa hájícího autonomii a svébytnost oboru, průběžně stimulovaného vnějšími podněty, a badatele přirozeně se orientujícího v interdisciplinárním prostředí, který divadelní kulturu chápe především v relaci společenského dění.

ABSTRACT: This study aims to reflect on the contemporary position of Czech theatre historiography in the context of the cultural turn in humanities and raise the following questions: How can the movements in foreign theatre historiography inspire the conception of novel historiographical interpretations? What methods to use in research on historical phenomena? Into what thematic and territorial frameworks to contextualize historical reflections? How to reflect on the dynamics of historical memory, the culture of remembrance, or intentional “forgetting”? And should our vocabulary change? The study outlines the inherent encounter between the peripheral status of a theatrologist defending the autonomy and specificity of the discipline, who is continuously stimulated by external impulses, and a researcher naturally oriented towards the interdisciplinary milieu, who understands theatre culture primarily in relation to social developments.

KLÍČOVÁ SLOVA:

metodologie, divadelní historiografie, divadelní kultura, transnacionální dějiny, kulturní dějiny, divadlo a společnost

KEYWORDS:

methodology, theatre historiography, theatre culture, transnational history, cultural history, theatre and the society

Jak v současnosti česká teatrologie pracuje s dějinami divadelní kultury? Čím ji po tzv. kulturním obratu v humanitních a společenských vědách ovlivnil pohyb ve světové divadelní historiografii? Představuje riziko stále rozvolněnější a širší výzkumné pojetí divadelní kultury? Dějiny čeho vlastně psát a v jakých rámcích se při tom pohybovat? Pronikají tyto otázky, které mezi českými badateli stále více rezonují, i do širší kolektivní paměti¹, nebo zůstávají izolované ve vědeckém a akademickém prostředí? Pomohla by k vzájemnému dorozumění změna slovníku?

V důsledku kulturního obratu se zaměřila výzkumná pozornost na socio-kulturní příčiny společenských nerovností,² začal se více zkoumat aspekt prestiže – statusu – symbolického kapitálu a zprostředkovaně toto uvažování vstoupilo i do světové divadelní historiografie: od tradičně dominantního vnímání divadla jako estetického fenoménu přicházela konceptualizace divadelních projevů v rámci širších kulturních praktik.³ Rostl zájem o periferní témata, marginalizované aktéry, „nízké“ umělecké žánry, začala se hledat teatralita ve všech oblastech společenského dění.

Konsekvencí interdisciplinárních průniků v rámci vědeckého pole došlo také k rozšíření a znejasnění slovníku: pojmy jako „divadelní“, „scénické“ či „performativní“ se užívají v užším i širším významu, často jako synonymní anebo metaforické obraty bez důsledné argumentace. Za terminologickým rozvolněním však není jen neuchopitelná a neohraničitelná postmoderní situace, ale také praxe historiografického psaní, v níž se stylisticky estetizující aspekt nadřazuje pojmové přesnosti: „Synonyma nahradila opakování a zničila tak nejen melodii textu, ale i jasnost smyslu,“⁴ tematizoval Milan Kundera problém libovlnosti, který znesnadňuje dorozumění nejen v umění, ve vědě, ale i ve společnosti jako takové.

TÍHA TRADICE

Po roce 1989 historiografický výzkum v českém prostředí jen velmi pozvolně přijímal poznatek kulturního obratu, že každá výpověď má svoji časoprostorovou podmíněnost, tj. skládá se z konkrétně historicky ukotveného slovníku, a proto je třeba také důsledně odlišovat řeč dobových aktérů od způsobu, jakým je jejich výpověď interpretována. Programové odmítání analytických kategorií v historiografickém psaní vede k častému zmatení pojmů, protože jak samotný význam,

1 Francouzský filozof a sociolog Maurice Halbwachs definoval kolektivní paměť jako způsob, jímž si společnost kontinuální reaktualizací znalostí a norem, tedy zasazováním fragmentů a obrazů z minulosti do nových kontextů, zajišťuje stálost svých reprezentací. Srov. ERLI, A. – NÜNNING, Ansgar – YOUNG, Sara B. *Cultural memory studies an international and interdisciplinary handbook*. Berlin : Walter de Gruyter, 2008, s. 141 – 211. O vzpomínkové praxi v kontextu českých kulturních dějin více viz ČINÁTL, K. *Naše české minulosti, aneb, Jak vzpomínáme*. Praha : NLN, 2014.

2 BRINK, B. – OWEN, D. *Recognition and power: Axel Honneth and the tradition of critical social theory*. Cambridge : Cambridge University Press, 2007, s. 215 – 237.

3 Nejrozšířenější definice kultury v sociálních vědách odkazuje ke čtyřem hlavním atributům: hodnoty (rámce jednání, cíle), normy (hodnoty vztahující se k jednání a interakci), přesvědčení (existenciální tvrzení o fungování světa) a symboly (artefakty materiální kultury reprezentující přesvědčení a implikují hodnoty a normy). Srov. PETERSON, R. A. Revitalizing the Culture Concept. In *Annual review of sociology*, 1979, roč. 5, č. 1, s. 137 – 166.

4 KUNDERA, M. *Slova, pojmy, situace*. Brno : Atlantis, 2014, s. 21.

tak širší společenský diskurs, v němž jsou využívány, je v kontinuálním procesu změny.⁵

Koncepce teatrologických oborů zakládaných ve 20. století vytvářely schematické výklady divadelní historie, zcela přirozeně psané v kódech 19. století, s účelovými naracemi, s preferencí dobově elitních (či zpětně shledávaných jako elitní) projevů divadelní kultury, a vycházely z modelů již dříve vytvářených literární vědou či dějinami umění.⁶ Samotné původní pojetí divadelní historiografie, vzniklé rozšířením záběru dějin dramatu o okolnosti jeho inscenování, sice umožňovalo analyzovat divadelní představení a přibírat další výzkumná témata, ovšem metodologický fundament výzkumu vycházející z literárně-vědné tradice se příliš nezměnil. Zatímco teorie divadla byla v českém prostředí již v meziválečném období promyšlena v univerzitních, spolkových i žurnalistických diskusích,⁷ definovatelná metodologie divadelní historiografie v podstatě neexistovala. Po desítky let nejrozšířenější přístup k bádání o divadelní minulosti měl v českém prostředí ponejvíce charakter nekonečného sběru informací, „neúnavného shrabování všeho, co kdy bylo“; přístup, který již mnohem dříve Friedrich Nietzsche nazval antikvární historií.⁸ Přetrvávající (ideologický) vliv pozitivismu, jenž se v poválečné české divadelní vědě odrážel ve faktograficky hutných dílech ještě více než v samotné české historiografii, do současnosti produkuje odborné texty, v nichž prameny takřikajíc hovoří samy za sebe, nejsou podrobeny hlubší výzkumné analýze ani reflexi jejich diskurzivní podmíněnosti samotným badatelem. Jde v takovém případě vůbec o vědeckou práci?

VLIV HISTORIOGRAFICKÝCH SUBDISCIPLÍN

Historiografický obrat v divadelních a performativních studiích přinesl v anglo-americkém prostředí v minulých dvou dekadách řadu významných sborníkových, syntetizujících či přehledových prací.⁹ Ačkoli se liší organizačním principem a obsahovým akcentem, v ideové rovině a kladených cílech mají mnoho společného: snaží se překlenout metodologické konvence disciplín a hledat zastřešující koncepce pro rozlišné výzkumné i oborové perspektivy. Časově, geograficky i tematicky velmi rozlehlé, a přesto koherentní projekty jsou svým čtenářům průvodci divadelními dějinami, nad nimiž vybízejí k přemýšlení, nikoliv slepému následování.

⁵ Srov. KOSELLECK, R. *The practice of conceptual history: timing history, spacing concepts*. Stanford : Stanford University Press, 2002.

⁶ Srov. KOTTE, A. *Dějiny divadla. Úvod*. Přel. J. Goriaux Pelechová. Praha : Akademie múzických umění v Nakladatelství AMU, 2022, s. 9 – 15; POSTLEWAIT, T. *Theatre History and Historiography: A Disciplinary Mandate*. In *Theatre survey*, 2004, roč. 45, č. 2, s. 181 – 188.

⁷ Srov. DROZD, D. (ed.). *Theatre Theory Reader: Prague School Writings*. Praha : Karolinum, 2020.

⁸ NIETZSCHE, F. *Nečasové úvahy*. Přel. Jan Krejčí, P. Kouba. Praha : OIKOYMENH, 2005, s. 94.

⁹ BALME, C. *The Cambridge Introduction to Theatre Studies*. Cambridge : Cambridge University Press, 2008; POSTLEWAIT, T. *The Cambridge Introduction to Theatre Historiography*. Cambridge : Cambridge University Press, 2009; BIAL, H. – MAGELSEN, S. *Theater Historiography: Critical Interventions*. Ann Arbor : University of Michigan Press, 2010; CANNING, C. – POSTLEWAIT, T. *Representing the Past: Essays in Performance Historiography*. Iowa City : University of Iowa Press, 2010; DAVIS, T. C. – MARX, P. W. (eds.). *The Routledge Companion to Theatre and Performance Historiography*. Abingdon, Oxon : Routledge, Taylor & Francis Group, 2021.

Přelomovou prací v oblasti divadelních a sociálních dějin, která analyzuje divadlo optikou antropologického pojetí kultury a kulturní praxe optikou divadelního umění, je šestisvazková publikace *A Cultural History of Theatre*.¹⁰ Metodologický eklecticismus, kterým se dílo vyznačuje, nabízí ke každému dějinnému období více úhlů pohledu a také alternativních přístupů ke starým problémům; programová rezignace na narativní strukturu a mozaikovitá kompozice jednotlivých kapitol patří k jeho největším přednostem. Podobně také kritický přehled globálního divadla a dramatu *Theatre Histories: An Introduction*¹¹ cíleně zpochybňuje metodologický koncept „velkého vyprávění“ (metanarrative), zkoumá vztah divadla se sociálními i kulturními dějinami a případovými studiemi demonstruje různé metody a interpretační přístupy.

Zatímco první zmíněný projekt byl konceptualizací nových kulturních dějin,¹² druhý vychází z kritické mediální teorie,¹³ tedy přístupů, které mají v historiografii i mediálních studiích dlouhou tradici. K důležitým podnětům pro kritické přehodnocení historického výzkumu v poslední třetině 20. století patřily Foucaultova *Archeologie vědění*¹⁴, *Metahistorie* Haydena White¹⁵ a *Psaní dějin* Michela de Certeau¹⁶. Tato díla ovlivnila směřování řady oborů v západním světě, v prostředí střední Evropy však dlouho zůstávala takřka neznámá. Chceme-li pochopit genealogii (spočívající v kontinuálním vývoji, nikoliv v náhlém „obratu“) dnes převažujícího myšlení ve světovém humanitně orientovaném vědeckém prostředí, jehož „produktem“¹⁷ jsou i zmíněné syntézy o divadelní historii, je třeba začít četbou právě těchto inspiračních děl.

Namísto lineárního vyprávění založeného na dobově významných jednotlivcích, událostech a kanonizovaných dílech předkládají nové příručky vzhled do společenského prostoru s jeho sítěmi, praktikami a formacemi; tradiční mezníky a periodizace opouštějí a na jejich místo předkládají s koncepčním promyšlením odlišné struktury, založené více na tematických a jevových podobnostech než chronologických posloupnostech. Je na místě zachovávat si kritickou ostražitost: v boření každé konvence jsou již zárodky nové. Ačkoli se dnes někdy smějeme obrozenské kultuře s jejím uctíváním národních model, osvojit si vůči předmětům vlastních výzkumů kritickou distanci bývá obtížné; naopak – stanovit závaznou povahu věci a umístit je na mapu s neměnným centrem je prostě laskavě komfortní.

¹⁰ BALME, C. B. – DAVIS, T. C. (eds.). *A Cultural History of Theatre*, 1 – 6. London : Bloomsbury Methuen Drama, 2017.

¹¹ NELLHAUS, T. – MCCONACHIE, B. – SORGENFRIE, C. F. – UNDERINER, T. (eds.). *Theatre Histories: An Introduction*. London, New York : Routledge, Taylor & Francis Group, 2016.

¹² HUNT, L. *The New Cultural History*. Berkeley : University of California Press, 1989.

¹³ K tématu srov. PATTERSON, G. H. *History and Communications: Harold Innis, Marshall McLuhan, the Interpretation of History*. Toronto : University of Toronto Press, 1990.

¹⁴ FOUCAULT, M. *L'archéologie du savoir*. Paris : Gallimard, 1969.

¹⁵ WHITE, H. V. *Metahistory: the historical imagination in nineteenth-century Europe*. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1973.

¹⁶ CERTEAU, M. de. *L'écriture de l'histoire*. Paris : Gallimard, 1969; CERTEAU, M. de. *Psaní dějin*. Přel. P. Doležalová. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2011.

¹⁷ „Stejně jako auto vyrobené určitou továrnou, i historická studie je svázána s komplexností specifické a kolektivní výroby (...). Je to produkt místa.“ In CERTEAU, M. de. *Psaní dějin*, s. 71.

INOVATIVNĚ VSTOUPIT DO OBOROVÉHO PROSTŘEDÍ

Ne každému vyhovují velké týmy a kolektivně promyšlené metodologické přístupy, někdo preferuje individuální bádání; ovlivnit pojetí určitého oboru lze také samostatně koncipovanou vizí. V české teatrologii je známý výklad Jana Císaře¹⁸, chápáný jako polemica vůči jedinému skutečně syntetickému pojetí českých divadelních dějin – akademickým *Dějínám českého divadla*¹⁹; nebo do češtiny nedávno přeložený Andrease Kotteho *Úvod*²⁰ do dějin divadla nabízí zásadní reflexi divadelně-historické disciplíny a předkládá vlastní „střední pozici“ v pojmoslovné džungli současné metodologie divadelních studií.

Minimalisticky se vztáhnout k obecnějším jevům a problémům určitého dějinného období lze i s jednou knížkou nebo několika kartony archivního fondu. Svěbytným mikrohistorickým přístupem²¹ nahlédnout celou složitost doby a rozbořením detailu vypovědět mnohem více, než dokáží robustně koncipované výklady, se pokusila například teatroložka Petra Ježková. Nejprve ve své disertační práci vydané knižně²² a později celou koncepcí nové knižní edice *Nota bene*²³ prostřednictvím editovaných textů (korespondence, deníkových záznamů, pamětí, archivních dokumentů) předkládá mnohotvárnost společenského, kulturního i uměleckého milieu v českých zemích 19. století, a tím nenápadně, ale o to přesvědčivěji, podvrací schematická traktování českých divadelních dějin s tradičními dichotomními kategorizacemi. I když se její první kniha titulárně zabývala dramaturgem Janem Lierem, ve skutečnosti hovořila o něčem zcela jiném: Ježková odkrývala metodu zakrývání, jak se naučila od velkých spisovatelů/ek 19. století.

CO MŮŽE PŘINÉST TERÉNNÍ VÝZKUM?

Potenciálem konkrétního uměleckého artefaktu k průzkumu společenského prostředí určité doby se zabýval filozof Pierre Bourdieu, který v šedesátých a sedmdesátých letech zaujal světovou vědeckou veřejnost etnografickými výzkumy berberských Kabylů; po dvouleté vojenské službě v Alžíru začal v roce 1958 provádět první výzkumy v době tamní osvobozené války. Zaměřil se blíže na problematiku místní zemědělské produkce, výzkumné zacílení ovšem tvořilo pouhé médium, jímž se vztahoval k celospolečenskému problému: vlivu moderního (tj. koloniálního režimu) na tradiční (tj. alžírskou společnost). Způsobem šetření – při terénnímu výzkumu byl v intenzivním kontaktu s místní komunitou – se pro zastánce

18 CÍSAŘ, J. *Přehled dějin českého divadla*. Praha : Akademie múzických umění, 2006.

19 BRABEC, J. – ČEPORANOVÁ, D. – ČERNÝ, F. – SCHERL, A. (eds.). *Dějiny českého divadla. Díl 4., Činoherní divadlo v Československé republice a za nacistické okupace*. Praha : Academia, 1983.

20 KOTTE, A. *Dějiny divadla. Úvod*.

21 Srov. LEVI, G. On Microhistory. In BURKE, P. (ed.). *New Perspective on Historical Writing*. University Park : Pennsylvania State University Press, 1992, s. 97 – 119.

22 JEŽKOVÁ, P. *Obležen národem dramatiků: Jan Lier (1852–1917)*. Praha : Academia, 2014.

23 Prvním svazkem nové edice, vydávané Kabinetem pro studium českého divadla IDU, byl soubor editované korespondence mezi Juliem Zeyerem a Janem Lierem: JEŽKOVÁ, P. (ed.). *Stůň touž nemocí: Julius Zeyer a Jan Lier v zrcadle vzájemných dopisů*. Praha : Institut umění – Divadelní ústav, 2017.

koloniálního režimu stával podezřelým revizionistou, ačkoli nikdy nepatřil k pařížským levicovým intelektuálům, kterým tradičně vytýkal absenci dotyku s konkrétními problémy. Střední pozice – či odstup od každé jednostrannosti – Bourdieua vyznačovala a po svém návratu do Paříže v následujících desetiletích patřil k předním inovátorům společenských a humanitních věd.

Při svém pozdějším „čtení“²⁴ *Citové výchovy* ukázal Flaubertovu²⁵ schopnost soustředit a zhmotnit v konkrétní jedinečnosti veškerou složitost a strukturu určitého dějinného výseku. Hlavní postava, mladý intelektuál a „dočasný“ ne-měšťák Frédéric Moreau, je vržena do množiny sil a možností – akademických projektů, uměleckých pokusů, vlivných známostí, milostných příležitostí. Frédéricovo milostné oscilování mezi paní Arnouxovou, zdánlivě nedostupnou ženou, kterou si odpírá, aby o ní mohl lépe snít a milovat ji v minulém kondicionálu, a Rosanettou, svobodomyslnou dívkou, která ho odmítá jen proto, aby si o něm mohla sama rozhodnout, se exponují provázané světy vysoké a populární kultury, ale také základní strukturace divadelního života v 19. století. Zatímco Rosanetta symbolizuje lidovou zábavu vaudevillů a kabaretů – míst, v nichž měšťané a intelektuálové realizují svoji emocionalitu, paní Arnouxová představuje operní svět elitní kultury, v jehož architektonicky opulentních budovách měšťané a intelektuálové reprezentují a vyjednávají svůj status.

V kontextu problematiky metodologie divadelní historiografie Bourdieu přesvědčivě doložil, jak konkrétní archivní pramen, signifikantní detail či umělecký artefakt ve své „zadní vrstvě“ odkrývá podoby tehdejší divadelní kultury v její společenské strukturaci, s kritickou reflexí stereotypně traktovaných protikladů: světu peněz a byznysu uvnitř umění zastupovaného panem Arnouxem, v jehož obchodu s obrazy se při konzumování exotických pokrmů pozéřsky dostávalo sluchu levicovým postojům umělců, a světu zklamávaného revolučního prekariátu, zastupovaný např. Hussonetem, zahořklým bohémem, intelektuálem bez iluzí i hmotných prostředků, končícím jako organizátor zpátečnického kroužku.

Modelovým uplatněním svých stěžejních analytických nástrojů²⁶ ukázal Bourdieu proces autonomizace umělecké sféry; rozkryl společenský prostor 19. století s jeho hierarchičností, strukturními omezeními, ale také různorodostí, provázaností a mobilitou. Nabídl paletu témat a možných přístupů, které jsou po několik desetiletí sociálními a humanitními obory po celém světě následovány a konceptualizovány. Výrazně například ovlivnil pojetí kulturní sociologie Jeffreyho Alexandera.²⁷ Ale také dnešní výzkum literatury 19. století v Ústavu pro českou literaturu Akademie věd České republiky (AV ČR) se už na úrovni využívané terminologie od macurovské sémiotické tradice kloní k (post)strukturalistickým přístupům vycházejících od myšlení Pierra Bourdieua. Zatímco Vladimír Macura²⁸ desakralizoval a zlidštil

24 BOURDIEU, P. *Les règles de l'art: genèse et structure du champs littéraire*. Paris : Éditions du Seuil, 1992.

25 FLAUBERT, G. *L'Éducation sentimentale*, Paris : Michel Lévy frères, 1869.

26 K tomu srov. KING, A. *Struktura a jednání*. In HARRINGTON, A. *Moderní sociální teorie: základní témata a myšlenkové proudy*. Praha : Portál, 2006, s. 291 – 312.

27 ALEXANDER, J. C. – GIESEN, B. – MAST, J. L. *Social Performance*. Cambridge : Cambridge University Press, 2006.

28 MACURA, V. *Znamení zrodu: české obrození jako kulturní typ*. Praha : Československý spisovatel, 1983.

národní obrození, Bourdieu přivedl literárně-historické výklady do společenského prostoru, k neodvozování dynamiky uměleckého dění z prizmatu vývoje (dějin) literatury, neoddělování sociálního rozměru od estetického, ale také aktérské roviny od strukturní.

ODRAZ SPOLEČENSKÝCH POHYBŮ V DIVADELNÍ KULTUŘE

Znalost post-strukturalistického myšlení a schopnost se jím účelně inspirovat prokázal v přelomovém komparativním výzkumu středoevropských národně profilovaných divadel²⁹ sociální historik Philipp Ther. Dílem, kterým se v roce 2002 habilitoval na Freie Universität Berlin, skrze důsledné archivní výzkumy konceptualizoval reprezentativní divadla v jejich komplexitě ve smyslu umělecké instituce, politického kolbiště i ekonomické jednotky, a současně evropskou divadelní kulturu nahlížel prostřednictvím dynamicky se utvářející sítě vztahů mezi jednotlivými staršími i nově vstupujícími aktéry.

V prosinci 2022 proběhla v Praze diskuze s prof. Philippem Thorem,³⁰ během níž vzpomínal na své univerzitní začátky mnichovského studenta historie na konci osmdesátých let. Tehdejší německá historická věda mu připadala nudná a nezáživná, svými výklady odtržená od společenské reality. Archivním výzkumem se trápil, nevěděl, co si s ním počít. Ale načítání interdisciplinární literatury, zvláště antropologických a sociologických prací právě od Pierra Bourdieua, otevíralo nové perspektivy. K divadelnímu výzkumu se dostal až později, když si uvědomil, že právě divadelní kultura výrazně odráží společenské pohyby. A v diskusi uvedl příklad s ruskými operními dějinami v kontextu současného putinovského Ruska. Namísto „romantické představy“, že tamní vysoké umění v minulosti existovalo autonomně či snad dokonce navzdory politickým režimům, vidí kontinuálně tutéž politizaci ruské operní kultury od carského období do současnosti. Její existence dodává legitimitu mocenským praktikám nejen v kulturní, ale obecně společenské sféře, umožňuje relativizovat diskuse o absenci tvůrčí svobody a rozvíjet narativ o zachovávaní tradičních hodnot před liberalistickým úpadkem Západu.

Podle Thera zůstává největší metodologickou výzvou pro humanitní a společenské obory v dalších letech hledání způsobů, jak propojovat jednotlivé zkušenosti s makrodaty, aktérskou rovinu se strukturní; jinými slovy, jak optimálně vyvažovat sociálně-historické/makro-sociální a kulturně-historické/mikro-historické přístupy v komplexním výkladu určitého tématu.

Zatímco v západoevropském výzkumném prostředí se v osmdesátých letech začal intenzivně rozvíjet kritický přístup k dominantním narativům prostupujícím společnostmi, vědu i politiku, ve středo-východní Evropě se i dlouho po pádu železné opony dařilo myšlenkovému nastavení, podezřívavému (ne-li rovnou odmítavému) k projevům, jež objevováním diskurzivní podmíněnosti výzkumů relativizují samozřejmost zažitých způsobů, jak jsou výklady o divadelní kultuře koncipovány.

29 THER, P. *In der Mitte der Gesellschaft. Operntheater in Zentraleuropa 1815–1914*. Wien : Oldenbourg, 2006.

30 Diskuze s prof. Philippem Thorem na Katedře německých a rakouských studií, Fakulta sociálních věd UK, 7. 12. 2022.

V českém historiografickém prostoru dlouho převažovalo „opravárenské“ přesvědčení o potřebě seškrabávání ideologických nánosů (zejména nacionalistických a komunistických), a současně došlo k rozvoji výzkumu německojazyčné kultury. Nezměnilo se však příliš na celkovém paradigmatu, založeném na pojetí divadelní kultury jako estetického fenoménu, v němž se málo – především prostřednictvím argumentované metodologie – přemýšlí nad synergií dynamiky ve společnosti a kauzálně v umění.

V českém prostředí se výzkum divadelní kultury probíhající mimo teatrologická centra v posledních letech proměňuje. Dílčím výsledkem jsou také úspěšné realizace interdisciplinárních projektů, metodologicky důsledně koncipovaných. Tuto praxi odráží například monografie *Počátky literární kritiky v českých zemích (1770–1805)*³¹, *Dějiny české literatury v Protektorátu*³² a *Kompendium německé literatury českých zemích*³³, které vznikly v Ústavu pro českou literaturu AV ČR. Předmětem výkladů není literatura v úzkém estetickém pojetí, ale spíše literární kultura v antropologickém smyslu; významné místo v uvedených monografiích náleží také divadelní kultuře. Pozornost v nich není soustředěna pouze k dramatu, ale i k politicko-institucionálním souvislostem a aspektům divadelního provozu (Iva Mikulová³⁴) či intermediálnímu a interkulturnímu utváření kritické kultury (Václav Smyčka a Dalibor Dobíáš³⁵). Za přímo novátorské lze považovat rozsahem nenápadné příspěvky o (sudeto)německém psaném dramatu Petry Zachaté³⁶, respektive Christiana Neuhubera³⁷. Najednou se ukazuje, že i do robustně koncipovaných přehledových děl je možné dříve opomíjenou tematiku začlenit v řádu své doby, bez stigmatizování „těch druhých“ a „toho nízkého“, překonávat při tom konceptualizace, které vycházely ze striktního dělení na pražskou německou a takzvanou sudetoněmeckou kulturu.

PERIFERNÍ POSTAVENÍ

Panoramatem interdisciplinárních přístupů vstoupila do probíhající debaty o významu a možnostech aplikace pojmů performance a performativity kolektivní monografie *Terény performance*.³⁸ Na konkrétních tématech metodologicky argumentovaným způsobem nabídla možnosti aplikace pojmů performance a performativity

31 DOBIÁŠ, D. – SMYČKA, V. (eds.). *Počátky literární kritiky v českých zemích (1770–1805)*. Praha : Ústav pro českou literaturu AV ČR, ve spolupráci s nakladatelstvím Filip Tomáš – Akropolis, 2021.

32 JANOUŠEK, P. (ed.). *Dějiny české literatury v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha : Academia, 2022.

33 BECHER, P. – HÖHNE, S. – KRAPPMANN, J. – WEINBERG, M. (eds.). *Kompendium německé literatury českých zemí*. Praha : Academia, 2022.

34 MIKULOVÁ, I. Divadelní život a literatura. In JANOUŠEK, P. (ed.). *Dějiny české literatury v Protektorátu Čechy a Morava*, s. 147 – 164.

35 DOBIÁŠ, D. – SMYČKA, V. Kritická kultura. In DOBIÁŠ, D. – SMYČKA, V. (eds.). *Počátky literární kritiky v českých zemích (1770–1805)*, s. 17 – 78.

36 ZACHATÁ, P. Tvorba německy píšících spisovatelů. Drama. In JANOUŠEK, P. (ed.). *Dějiny české literatury v Protektorátu Čechy a Morava*, s. 569 – 572.

37 NEUHUBER, Ch. Historické drama. In BECHER, P. – HÖHNE, S. – KRAPPMANN, J. – WEINBERG, M. (eds.). *Kompendium německé literatury českých zemí*, s. 529 – 536.

38 KOUBOVÁ, A. – KUBARTOVÁ, E. (eds.). *Terény performance*. Praha : Akademie múzických umění v Praze v Nakladatelství AMU, 2021.

v celé řadě výzkumných oblastí a témat. Je přitom zřetelné, že monografie nevykazuje sborníkový charakter různých, vzájemně jen málo kompatibilních přístupů, nýbrž založených na průběžném setkávání, diskutování výzkumného i redakčního týmu a společném ladění polyfonních přístupů. Význam *Terénů performance* v rámci bádání o divadelní kultuře spočívá také ve smyslu metodologické výzvy: zařazení pojmů performance a performativity mezi analytické nástroje badatelů a badatelek je nabídkou koncepčního posílení bez nutnosti změny rámců a témat.

Eliška Kubartová ve své studii *Performativita jako metodologický nástroj zkoumání středověku*³⁹ pregnantně rozebrala zárážející absenci performativních výzkumů v oblasti české medievistiky. Podotkla, že „zde narážíme na poněkud nekomfortní téma jisté pseudo-hierarchizace humanitních věd z hlediska jejich ‚vážnosti‘, ‚důležitosti‘ či ‚vědeckosti‘. V tomto ‚souboji disciplín‘ se divadelní věda zpravidla umisťuje na nejnižších příčkách a performanční studia mají často potíž být do žebříčku vůbec zahrnuta.“⁴⁰ Ostatně, bourdieuvské předpolí tohoto textu nebylo Popperovou bílou labutí: i Kubartovou, jak uvedla v poznámkovém aparátu, k úvaze o periferním postavení divadelní vědy, respektive předpokladech takového stavu, inspiroval její práci o habitu akademické sféry Pierre Bourdieu.⁴¹

Drobná změna slovníku může přispět k ukotvení výzkumného rámce, ale také k překlenutí binárních opozic divadla a performativity, badatelských témat mnohdy stavěných do vzájemné opozice mezi zastánci konzervativní teatrologie a vyznavači progresivních přístupů. Důsledné užívání pojmu divadelní kultura k tomu může napomoci. V tradičním českém oborovém prostředí se ostatně již v minulosti intuitivně užíval,⁴² je dobře evokativní širší veřejnosti, ale současně se zřetelně přihlašuje k antropologickému pojetí kultury. Zkoumání relace mezi kulturním systémem a jeho estetickým modelováním v divadelní kultuře prostřednictvím argumentované metodologie je v české teatrologii přitom stále okrajovou záležitostí, a to v kontrastu nejen k západní divadelní historiografii, ale také slovenské teatrologii, kde zvláště syntézy z posledních let koncepčně pracují s divadelní kulturou⁴³ v synergii dynamiky ve společnosti a kauzálně v umění.

V českém prostředí také nalezneme díla, která umně proplétají společenské dění s uměleckým, například práce Rio Preisnera ze šedesátých let o Johannu Nepomuku Nestroyovi⁴⁴ či nejnovější knižní počín Jitky Ludvové o Janu Nepomuku Štěpánkovi⁴⁵. Je přitom signifikantní, že jsou dílem badatelů ne-teatrologů, kteří

39 KUBARTOVÁ, E. *Performativita jako metodologický nástroj zkoumání středověku*. In *Terény performance*, s. 222 – 239.

40 Tamtéž, s. 228 – 229.

41 BOURDIEU, P. *Homo Academicus*. Paris : Editions de Minuit, 1984.

42 JUST, V. *Česká divadelní kultura 1945 – 1989 v datech a souvislostech*. Praha : Divadelní ústav, 1995.

43 KNOPOVÁ, E. (ed.). *Súčasný slovenský divadlo v dobe spoločenských premien: pohľady na slovenské divadlo 1989–2015*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2017; PODMAKOVÁ, D. *Zlaté 60. (roky) v Slovenskom národnom divadle*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2019; LASLAVÍKOVÁ, J. *Mestské divadlo v Prešporku na sklonku 19. storočia: medzi provinciou a metropolou*. Bratislava : Hudobné centrum, 2020.

44 PREISNER, R. *Johann Nepomuk Nestroy: tvůrce tragické frašky*. Praha : Orbis, 1968.

45 Prostřednictvím konvolutu písemností, které prošly rukama Jana Nepomuka Štěpánka, nabídly editorky Jitka Ludvová a Petra Ježková panoramatický obraz Prahy první poloviny 19. století jako středoevropské kulturní křižovatky.

prostřednictvím důsledné znalosti pramenné materie nejen zformovali plastický obraz o dobovém dění, ale také ukázali dynamiku kolektivního vzpomínání, v Nestroyově i Štěpánkově případě spíše zapomínání. Pro zařazování do kulturních kánonů se tyto umělecké osobnosti 19. století vůbec nehodily. Přirozeně se pohybovaly v multietnickém prostoru střední Evropy, a tak nesplňovaly požadovaná nacionální, ale ani estetická kritéria toho, co konvence divadelní vědy do kulturního obratu v poslední třetině 20. století považovala za hodnotné umění, mající tvořit součást kulturní paměti. Nebylo by nakonec lepší psát o divadelní kultuře bez zatížení teatrologickou výzkumnou tradicí, v níž je zakořeněné preferování elitní divadelní kultury před neelitní?

Jisté spojení výlučnosti, uzavřenosti a perifernosti teatrologického oboru ve výsledku snižuje relevantnost jeho výzkumů v rámci humanitních a společenských věd. K pozvednutí symbolického statusu bádání v oblasti divadelní kultury je zapotřebí důsledné argumentace problémových jevů v historické perspektivě. Kvalitní a zejména inovativní výzkumy musejí být také publikovány. Před rokem 1989 zůstávaly výzkumné projekty v rukopise ze zřetelných politických důvodů, v současnosti narážejí i nejnadanější badatelky a badatelé nejen na institucionální potíže a nedostatečná finanční zázemí akademických institucí, ale také na metody hodnocení vědeckých výsledků, v nichž je knižní publikace oproti recenzovaným studiím podhodnocená, a tak se (v lepším případě) preferují strategie průběžného dílčího publikování, kterému obvykle chybí impakt zaznamenané „události“ pro teatrologickou obec, tím spíše širší veřejnost.

Rezignací na ucelené publikování z oborové paměti mizí unikátní výzkumy, jako v případě disertační práce teatroložky Radky Kunderové z roku 2013⁴⁶, která při výzkumu české divadelní kritiky konce osmdesátých let 20. století užila inovativních metodologických nástrojů z oblasti mediálních studií a sociální historie. Ještě více zarážející je, že badatelčina výzkumná pozice zůstala v prostředí českých teatrologických pracovišť v následující dekádě bez zřetelného pokračování. Narušují-li diskurz určitého společenství lidé s pochybami, individualisté s podvrtnými otázkami, mohou tím pomoci k nalézání nových perspektiv, jak o jevech a fenoménech uvažovat, jak je pojmenovávat. Ale to nestačí. Bez vydávání děl, které mají ambici polemicky vstoupit do traktování dějin divadelní kultury, zůstávají diskuse o potřebě transnacionálních a problémových přístupů jen módně intelektuální frázi. Přesto je evidentní, že do základních oborových děl české teatrologie je třeba více propsat pojetí divadelní kultury jako přirozené součásti sociálních praktik daného společenství.

⁴⁶ KUNDEROVÁ, R. *Eroze autoritativního diskursu v české divadelní kritice v období tzv. přestavby (1985–1989)*. [Disertační práce]. Brno : Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2013.

ZÁVĚR

Název této studie – *Přistoupit k dějinám divadelní kultury jinak?* – uvozuje otázka. Není pouze tázáním po ideálním manuálu, jak prostřednictvím určitého dějinného období, jednoho uměleckého díla nebo analýzou několika kartonů archivního fondu nahlédnout strukturaci uměleckého a společenského pole. Je také výzvou k reflektování dynamiky historické paměti a proměn společnosti, již je každý badatel a badatelka nedílnou součástí, stejně jako divadelní projevy, jimiž se zabývá. Minulost se pochopitelně nemění, ta se nenávratně odehrála, ovšem argument „historickou pravdou“ je nedílnou součástí kulturních válek,⁴⁷ které se v českém kontextu například kontinuálně odrážejí ve vztahu k Národnímu divadlu v Praze. Měly by nás proto mnohem více zajímat způsoby, jak o minulosti hovoříme, jak ji prožíváme, jak ji vyjednáváme, a také průběžně provádět inventuru vlastní pozice.

LITERATURA

- ALEXANDER, Jeffrey C. – GIESEN, Bernhard – MAST, Jason L. *Social Performance*. Cambridge : Cambridge University Press, 2006. 392 s. ISBN 0-521-67462-X.
- BALME, Christopher B. *The Cambridge Introduction to Theatre Studies*. Cambridge : Cambridge University Press, 2008. 231 s. ISBN 978-0-521-85622-5.
- BALME, Christopher B. – DAVIS, Tracy C. (eds.). *A Cultural History of Theatre, 1 – 6*. London : Bloomsbury Methuen Drama, 2017. ISBN 978-1-35027-782-3.
- BECHER, Peter – HÖHNE, Steffen – KRAPPMANN, Jörg – WEINBERG, Manfred. *Kompendium německé literatury českých zemí*. Praha : Academia, 2022. 650 s. ISBN 978-80-200-3388-8.
- BIAL, Henry – MAGELSEN, Scott. *Theater Historiography: Critical Interventions*. Ann Arbor : University of Michigan Press, 2010. 302 s. ISBN 978-0-472-05133-5.
- BOURDIEU, Pierre. *Homo Academicus*. Paris : Editions de Minuit, 1984. 320 s. ISBN 0-7456-0831-0.
- BOURDIEU, Pierre. *Les règles de l'art: genèse et structure du champs littéraire*. Paris : Éditions du Seuil, 1992. 480 s. ISBN 2-02-018159-2.
- BRABEC, Jan – ČEPORANOVÁ, Drahomíra – ČERNÝ, František – SCHERL, Adolf – FÁRA, Libor (eds.). *Dějiny českého divadla. Díl 4., Činoherní divadlo v Československé republice a za nacistické okupace*. Praha : Academia, 1983. 706 s.
- BRINK, Bert van den – OWEN, David. *Recognition and power: Axel Honneth and the tradition of critical social theory*. Cambridge : Cambridge University Press, 2007. 399 s. ISBN 1-107-16945-3.
- CANNING, Charlotte – POSTLEWAIT, Thomas. *Representing the Past: Essays in Performance Historiography*. Iowa City : University of Iowa Press, 2010. 429 s. ISBN 978-1-58729-938-0.
- CERTEAU, Michel de. *The writing of history*. Přel. Tom Conley. New York : Columbia University Press, 1988. 368 s. ISBN 978-0-231-05575-8.
- CERTEAU, Michel de. *L'écriture de l'histoire*. Paris : Gallimard, 1969. 376 s.
- CÍSAŘ, Jan. *Přehled dějin českého divadla*. Praha : Akademie múzických umění, 2006. 314 s. ISBN 80-7331-072-4.

⁴⁷ Srov. DREXLER, O. Ideje Národního divadla jako fíkovný list nepoučeného mentorování. In *Český časopis historický*, 2023, roč. 121, č. 3, s. 807 – 820.

- ČINÁTL, Kamil. *Naše české minulosti, aneb, Jak vzpomínáme*. Praha : NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014. 364 s. ISBN 978-80-7422-291-7.
- DAVIS, Tracy C. – MARX, Peter W. (eds.). *The Routledge Companion to Theatre and Performance Historiography*. Abingdon, Oxon : Routledge, Taylor & Francis Group, 2021. 519 s. ISBN 1-351-27172-5.
- DOBIÁŠ, Dalibor – SMYČKA, Václav (eds.). *Počátky literární kritiky v českých zemích (1770–1805)*. Praha : Ústav pro českou literaturu AV ČR, ve spolupráci s nakladatelstvím Filip Tomáš – Akropolis, 2021. 671 s. ISBN 978-80-7658-023-7.
- DREXLER, Otto. Ideje Národního divadla jako fíkový list nepoučeného mentorování. In *Český časopis historický*, 2023, roč. 121, č. 3, s. 807 – 820. ISSN 0862-6111.
- DROZD, David (ed.). *Theatre Theory Reader: Prague School Writings*. Praha : Karolinum, 2020. 654 s. ISBN 978-80-246-3579-8.
- ERLL, Astrid – NÜNNING, Ansgar – YOUNG, Sara B. *Cultural memory studies an international and interdisciplinary handbook*. Berlin : Walter de Gruyter, 2008. 452 s. ISBN 1-282-19681-2.
- FLAUBERT, Gustave. *L'Éducation sentimentale*. Paris : Michel Lévy frères, 1869. 427 s. + 331 s.
- FOUCAULT, Michel. *L'archéologie du savoir*. Paris : Gallimard, 1969, 275 s.
- HUNT, Lynn. *The New Cultural History*. Berkeley : University of California Press, 1989. 244 s. ISBN 9780520064294.
- JANOUSŠEK, Pavel (ed.). *Dějiny české literatury v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha : Academia, 2022. 735 s. ISBN 978-80-200-3377-2.
- JEŽKOVÁ, Petra. *Obležen národem dramatiků: Jan Lier (1852–1917)*. Praha : Academia, 2014. 482 s. ISBN 978-80-200-2357-5.
- JEŽKOVÁ, Petra (ed.). *Stůň touž nemoci: Julius Zeyer a Jan Lier v zrcadle vzájemných dopisů*. Praha : Institut umění – Divadelní ústav, 2017. 302 s. ISBN 978-80-7008-392-5.
- JUST, Vladimír (ed.). *Česká divadelní kultura 1945 – 1989 v datech a souvislostech*. Praha : Divadelní ústav, 1995. 469 s. ISBN 80-7008-056-6.
- KING, Anthony. Struktura a jednání. In HARRINGTON, Austin. *Moderní sociální teorie: základní témata a myšlenkové proudy*. Přel. Hana Antonínová. Praha : Portál, 2006, s. 291 – 312. ISBN 80-7367-093-3.
- KNOPOVÁ, Elena (ed.). *Súčasný slovenský divadlo v dobe spoločenských premien: pohľady na slovenské divadlo 1989 – 2015*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2017. 368 s. ISBN 978-80-224-1620-7.
- KOSELLECK, Reinhart. *The practice of conceptual history: timing history, spacing concepts*. Stanford : Stanford University Press, 2002. 363 s. ISBN 0-8047-4305-3.
- KOTTE, Andreas. *Dějiny divadla. Úvod*. Přel. Jitka Goriaux Pelechová. Praha : Akademie múzických umění v Nakladatelství AMU, 2022. 365 s. ISBN 978-80-7331-601-3.
- KOUBOVÁ, Alice – KUBARTOVÁ, Eliška (eds.). *Terény performance*. Praha : Akademie múzických umění v Praze v Nakladatelství AMU, 2021. 519 s. ISBN 978-80-7331-581-8.
- KUNDEROVÁ, Radka. *Eroze autoritativního diskursu v české divadelní kritice v období tzv. přestavby (1985–1989)*. [Disertační práce]. Brno : Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2013.
- LASLAVÍKOVÁ, Jana. *Městské divadlo v Prešporku na sklonku 19. storočia: medzi provinciou a metropolou*. Bratislava : Hudobné centrum, 2020. 312 s. ISBN 978-80-89427-47-5.
- LEVI, Giovanni. On Microhistory. In BURKE, Peter (ed.). *New Perspective on Historical Writing*. University Park : Pennsylvania State University Press, 1992, s. 97–119. ISBN 0-271-02117-9.

- MACURA, Vladimír. *Znamení zrodu: české obrození jako kulturní typ*. Praha : Československý spisovatel, 1983. 285 s.
- MIKULOVÁ, Iva. Divadelní život a literatura. In JANOUŠEK, Pavel (ed.). *Dějiny české literatury v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha : Academia, 2022, s. 147 – 164. ISBN 978-80-200-3377-2.
- NELLHAUS, Tobin – MCCONACHIE, Bruce – SORGENFREL, Carol Fisher – UNDERINER, Tamara (eds.). *Theatre Histories: An Introduction*. London; New York : Routledge, Taylor & Francis Group, 2016. 632 s. ISBN 978-0-415-83796-5.
- NEUHUBER, Christian. Historické drama. In BECHER, Peter – HÖHNE, Steffen – KRAPPMANN, Jörg – WEINBERG, Manfred. *Kompendium německé literatury českých zemí*. Praha : Academia, 2022, s. 529 – 536. ISBN 978-80-200-3388-8.
- NIETZSCHE, Friedrich. *Nečasové úvahy*. Přel. Jan Krejčí, Pavel Kouba. Praha : OIKOYMENH, 2005, 295 s. ISBN 80-7298-134-X.
- PATTERSON, Graeme H. *History and Communications: Harold Innis, Marshall McLuhan, the Interpretation of History*. Toronto : University of Toronto Press, 1990. 251 s. ISBN 0-8020-6810-3.
- PETERSON, Richard A. Revitalizing the Culture Concept. Online. In *Annual review of sociology*, 1979, roč. 5, č. 1, s. 137 – 166.
- PODMAKOVÁ, Dagmar. *Zlaté 60. (roky) v Slovenskom národnom divadle*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2019. 287 s. ISBN 978-80-224-1723-5.
- POSTLEWAIT, Thomas. *The Cambridge Introduction to Theatre Historiography*. Cambridge : Cambridge University Press, 2009. 360 s. ISBN 978-0521499170.
- POSTLEWAIT, Thomas. Theatre History and Historiography: A Disciplinary Mandate. In *Theatre survey*, 2004, roč. 45, č. 2, s. 181 – 188. ISSN 0040-5574.
- PREISNER, Rio. *Johann Nepomuk Nestroy: tvůrce tragické frašky*. Praha : Orbis, 1968. 265 s.
- THER, Philipp. *In der Mitte der Gesellschaft: Operntheater in Zentraleuropa 1815–1914*. Wien : Oldenbourg, 2006. 465 s. ISBN 3-486-57941-X.
- WHITE, Hayden V. *Metahistory: the historical imagination in nineteenth-century Europe*. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1973. 448 s. ISBN 0-8018-1469-3.
- ZACHATÁ, Petra. Tvorba německy píšících spisovatelů. Drama. In JANOUŠEK, Pavel (ed.). *Dějiny české literatury v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha : Academia, 2022, s. 569 – 572. ISBN 978-80-200-3377-2.

Studie je výstupem projektu „Dějiny: aktuální výzvy a jejich výzkum v mezinárodním kontextu (SVV 6)“ probíhajícím v rámci Specifického vysokoškolského výzkumu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy.

Otto Drexler
Ústav českých dějin
Filozofická fakulta, Univerzita Karlova
nám. Jana Palacha 1/2
110 00 Praha 1
Česká republika
e-mail: odrexler@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4030-6349